

»Ipak nije onako«, šapnuo je jedan predstavnik Crvenog krsta drugom, »imaju sve«. Imali su sve. I kuhinje i barake s krevetima, sa trpezarijom čak, i kupaonicu i čistu odjeću za presvlačenje. Red, forma, ni u snu nisu mogli da budu izostavljeni. Ni u smrti. Prije svega red. A stihija se javlja tek negdje tamo iza razvrstanih i sistematski poredanih tačaka. I ona u opštem ništa ne može da pokvari, jer, svejedno je hoće li udariti lijevo ili desno, kad treba da udari i lijevo i desno. A sistematski poredanih tačaka ima mnogo. I sve se provode. Kad koja i koliko koja to zavisi od neznanog hira crnih bogova. Užas gladnih, umornih i smrznutih tjelesa danas je kupanje. Prvo odijela skinuti, saviti u zavežljaj, pa pod pazuhu. To je brzo gotovo. Zatim se postaviti u red pred barakom u kojoj su tuševi. To nije brzo. Trčecim korakom od mirnog stajanja smrznutih nogu, predati na ulazu zavežljaj, i desno, ravno pod tuš. Vrela pa ledena, ledena pa vrela voda. Jedina zaštita tijela je tijelo koje se, zajedno sa svim krastama i smežuranom kožom, prislanja. Sreća je da je brzo gotovo. Na lijeva vrata, pa od ruke pružene iza šanka, ruke nevidljivog i nezainteresovanog tijela, primiti novi zavežljaj. Zavežljaj: gaće, košulja i haljina. Maleno? veliko? Kakvog to ima značaja, prošlo je kroz vrelu paru. A svaka stvar je nekom ranije pripadala. Kome, ne zna se. Ipak, zna se jedno: da li je pripadala onoj koja jeste ili onoj koja je bila. Nisu imale na sebi ni znak ni broj, one haljine koje su pripadale onoj koja je morala i znak i broj da prišije na haljinu iz zavežljaja. Ostale su imale i znak i broj. Jer ni taj znak ni taj broj nije njenoj vlasnici više potreban. Otišla je tamo gdje ništa ne znači ni broj ni znak. Nije joj više potreban ni džep s unutrašnje strane. Džep, sašiven od krpe kojom je čišćena mašina na kojoj radi ili od nogavica gaća koje nosi. Džep koji je skrivao na klozetpapiru u brzini i u mraku pisano pismeno. Bolno naivno pismeno: kakav recept nekad običnog jela, ili pjesmica kakva. I ostajala su u džepu primljenog zavežljaja da bi bila nađena i bačena. Pisma nisu bila uobičajena, jer kome i šta da se piše, ovdje. A danas, eto, u jednom džepu jednog zavežljaja

NAĐENO JE PISMO

Ljubljeni moj. Moram da se nasmijem, jer u isti čas kad sam napisala ove riječi, sjetila sam se.

Dvoje mladih, ni djeca ni ljudi, često su bili zajedno. U igri Indijanaca i zarobljene princeze, i u igri valcera i prvog poljupca, u radu za kuću i zatim za novac. U gostima kod svojih prijatelja i u gostima kod prijatelja svojih roditelja. A jednom, negdje poslije,

i u postelji i kraj beške svoga sina. Još prije toga bio je običaj da petkom dolazi u posjete oličenje pažnje koje je uveseljavalo dvoje mladih:

— Zdravo, zlato moje, kako si porasla!

— Da, tetka Cipura.

— Moram to reći, jer eto i ljubljani moj i on je primijetio... a znate, mi smo odlučili, ljubljani moj i ja...

A tetka Cipura i »ljubljeni moj« bili su trideset godina u braku i to »ljubljeni moj« je isto kao kad Jovan odgovara istoriju sa »zaista«. Ako mi budeš govorila ljubljani moj, zadaviću te, rekao je.

Ali to je bilo tada. Često, prečesto mislim na nas i ono što nas je određivalo. I sjećam se beznačajnih momenata.

I likom i načinom odgovarao je svojem položaju, šef tvoje katedre. Visok, suh, sa bradom i uvijek blistavih bijelih manžeta koje decentno proviruju. Sitne pažnje, meni, tvojoj ženi, nisu bile radi moje mladosti ili njegovog vaspitanja, bile su tu, jer su bile on. Ti si niži, čvrst i voliš dobro da se najedeš, da pričaš viceve. Mada sam se istinski trudila oko kragne tvoje košulje, jedan ugao je uvijek bio savijen. A sve mislim kako ti sa sedamdeset godina izgledaš kao on. I zato, samo zato je zaključio da sam guska. Nije to rekao, ali je zaključio. Kad je govorio o tvom radu, kako će ga predočiti akademiji, rekla sam: »Mi smo već pet godina u braku!« I ti si bio ljut na mene.

A za sjećanje je pet godina tako malen period. I ja onda zamislim. Samo ne mogu da nas zamislim...

Zašto lažem? Ništa ja ne zamišljam i ništa ne sanjarim. Nikako ne mogu. Imam samo sjećanje. Sanjarenje pretpostavlja slobodan vidik. Nisam bila dobar đak. Da li je pakta konventa bila 1102. ili 1201, je li Triglav dinarski ili karpatski splet, je li Das ili Der Schlüssel, a, ali, nego, već jesu li predlog ili sveza? Nikako nisam shvatala zašto to treba da se zna. I bilo mi je dosadno, beskrajno dosadno. S moje postelje, kad se jastuk okrene tamo gdje su noge, a noge tamo gdje je jastuk, pogled ide pravo kroz prozor. A kroz prozor pravo u stan šustera Gaona. Imao je grbavu ženu sa dobro zašiljenim licem. A on je bio visok i lijep. Gledao me, iako je moj brat tvrdio da ja to fantaziram. Sad je prljava i raščupana, prava ptica grabljivica. Eno, mijenja haljinu, oblači bijelu kacelju i češlja se. U kosu stavlja ružičastu pantljiku. Kakva lakrdija! Izlazi pred vrata. Znači, on će sad doći kući s posla, skinuće pred vratima cipele, navući na prag stavljene i prema unutra okrenute papuče, i sve dalje idući skinuće kaput i objesiti ga na vješalicu oblika ruke, s koje će prethodno skinuti kućni kaput. Vrata se zatvaraju. Na njima su bijele, bijele kao snijeg, ali neprozirne zavjese. Ljube li se oni? Kako li to izgleda? A možda ona jeste samo njegova sobarica? Možda se oženio samo zato da ne plaća posluhu? Ne, nije, njega su prisilili! Kuda ono idu nedeljom? Svake nedelje svečano se obuku, ona stavi šešir od velura, i ruku pod ruku, idu. Kuda? Mama me

je jednom dobro išamarala: »Opet ležiš, ljenivice, a jedan je sat«. A u našem stanu krevetić je stajao tako da sam ga mogla, ne dižući glave, s jastuka, cijelog pregledati. Golišan se bio probudio i vrtio nožicama. Posmatrao ih je. Noge generala, noge futbalera i najednom noge baletana. Oh ne! A ti si došao oko pola jedanaest po svoj kofer za put i bio si ljut na mene. Sve mislim i sve ti govorim drugo. Bojim se da ti pišem o sada. I kako? Ne mogu da nas zamislim

...stare.

U stvari sve se vrti oko malog Elijasa.

Mnogo mnogo toga mogla bih da ti pričam. Ali zašto da ti stravu učinim stravičnijom. A da te lažem? Čemu? Kad sve bude gotovo ti ćeš već biti veliki dječak. Ne želim ni da zamišljaš svoju majku kao izglednjeli kostur očiju što prose. Ne želim ni da misliš da joj je bilo dobro, jer zašto se onda nije vratila? Više volim da tvoje mame prosto naprosto nema. Nema među ljudima, nema među tvojim likovima. A to bi se i bez Elijasa zbilo. Kraj je tako daleko, tako nedogledno daleko, ljubljani moj. Moj muž. Moj ostaješ i poslije, a ja tvoja? Neću na to da mislim. Moram da ti kažem.

Eli je dječak od pet i po godina. S toliko je došao i prestao je da raste.

U furgonu u kojem su nas vozili bilo je strašno — žedno. Sad, kad se sjećam unatrag, znam da nas je bilo strahovito mnogo unutra, da je bilo zagušljivo i da je smrdilo, od nas. I vikalo se i plakalo i šutilo. Tada, znam, bila sam žedna. Nisam od samog početka imala ni kapi vode. Poslije pune jedne noći, nekakav čiča dao mi je gutljaj. I onda ništa. Ne znam kako su drugi, samo znam da sam ja bila žedna, žedna. I ritmičko kloparanje voza zvalo je, »voda, voda«, i ja sam ponovo bila žedna. Ali je kinesko mučenje predstavljalo ne to što je u meni govorilo, nego spoljni glas. Bez prestanka u moje i onako napete sljepoočnice udaralo je cviljenje jednog dječakčkog glasića: »hoću vode, hoću vode« pa onda opet: »hoću vode«. Da je bar nekad promijenio rečenicu! Ali ne. Bila sam ja onaj slabiji i sav sam jed iskalila na njega, bespomoćnog.

On sada ima kao i...

ne, nipošto. Nizašto na svijetu ja ovdje ne bih napisala Njegovo ime, niti ga izgovorila. Moje misli neprekidno se miješaju s ovim što je ovdje i ja zato ne mislim na Njega, na tebe, sada. U početku, eto, nije mi bio drag. A ni dugo poslije toga nije me ničim privlačio. Ne da me je odbijao, više me nekako nije privlačio.

I jednako je razmažen.

Ništa ne shvata. Zašto mu daju splećine da jede, rekao je neki dan. Zašto mora da leži u krevetu i ne smije da se igra? I pravi probleme onima koje ostaju na bloku, jer moraju neprekidno da paze da ne sklizne s kreveta baš onda kad naiđe kakva lagerpolica. Jer

logoraša se ne boji. Ipak shvata da je aufzerka opasnost, i onda leži, tih kao miš. . .

Malo sam ga i vidala jer ga je majka sakrivala na svom krevetu u nadi očajnika da ga tu neće primijetiti.

Dijete. Daju mu svi pomalo od paketa koje dobivaju. A on stalno pita ima li za njega paket. Jedne noći nisam spavala :

»Mama, gladan sam.«

»Miruj, hoću da spavam«

»Gladan sam, a nisam pospan«.

»Nemam sad ništa da ti dam.«

»Zašto nam ne stiže paket?«

»Ti dobiješ svašta iz paketa«

»Hoću svoj paket.«

»Nema ko da nam ga pošalje, sine.«

»Kako nema?«

»Svi naši otišli su, kao i mi, iz kuće, ko će nam ga poslati?«

»A naši prijatelji : Petrovići, Kaufleri, Cigići, a svi drugi?«

»Oh, sine moj, to nisu prijatelji.«

gorko je njegova majka zaplakala. A Eli je ušutio. Ne znam šta je tada mislila njegova plava grgurava glavica.

I ne znam

kako je uopšte stigao unutra, jer. . .

Njihovi neizbježni žuti znakovi nisu ovamo ulazili. Samo oni koji su sjali na vrhovima snažnih, čvrstih i mladih grudi ovdje su s nama. One na grudima starih i malih, pa makar bili i manji od Elija, niko od nas nije viđao. Čula sam priču da je njihov transport stajao dva dana na kiši, jer se njihov blok upravo »krećio«. Eli je lijepo, jako lijepo dijete, pa se, vele, sažalila jedna

lagerpolicaj ga je dovela sa majkom na naš blok i kasnije nije niko na to obratio pažnju. Ali to je sve ranije bilo. Počelo je to

Jedne večeri stajao je blok 13 apel pred samom zgradom. Onima koje su stajale nije niko dao obavještenje zbog čega se tu stoji. A nije ih ni zanimalo. Bile su zadovoljne ipak, jer su licem gledale u osvijetljena vrata barake koja je krila krevete i noć. Često teška, besana i sa selekcijama koje nikog ne poznaju, ipak je noć simbol odmora i toplote. A odmor i toplota relativni su. Svi su šutili, vrijeme je prolazilo i sve je više dolazila noć. U trećem redu stajao je maleni dječak. I sve se više gurao naprijed vukući svoju majku sa sobom. Već je stigao u prvi red i to baš pred vrata, a nije mogao da uđe. Njegova čežnja za krevetom u početku je zabavljala sve one koje su s njim stajale. A onda su počele da shvataju da je to dijete. Malo dijete koje je davno već trebalo da bude ututkano u pernati san. Jer bila je zima tada. I mališan je bio pospan. Zato je svaki čas zaspao spuznuvši na zemlju, a majka bi ga dizala. Ali nije se usudila da ga digne kad je najednom iskrsla aufzerka da broji redove onih

što stoje. Podigla ga je ona, crna vrana, poljubila i rekla: »Soll nicht Appell stehen, es ist noch klein, tragen sie es ins Bett.« Zaprepaštenje sviju ne bi bilo drukčije da ga je taj čas ubila. Majka nije shvatila da je čudo nastupilo. Shvatila je samo da njeno dijete može da spava, i pošla je. Svjetlo s vrata bilo je dovoljno snažno da obuhvati površinu majčinog znaka i dovoljno veliko da se žuta zvijezda zablista: »Nein, die da soll stehen, ist doch Jüdin. Sie, tragen Sie es ins Bett.«

Time da je aufzerka odredila da se dijete vodi na spavanje svaki put kad ona broji; to jest tri puta nedeljno.

Rekla je: »Sie soll Appell stehen, sie ist Jüdin.« I odredila je mene. Nije mi više bilo toplo oko srca. A pozavidjela sam majci onaj tren kad sam mislila da će ona s djetetom u krevet. Bila sam tako umorna. Ali više mi nije bilo toplo oko srca. Kako to da sam se tek taj čas sjetila. . .

Otac i majka nije da su bili duboko vjerski nastrojeni ljudi. Čak ni nacionalno. Ipak, redovno su održavali običaje petka i dva puta godišnje odlazili u hram. Jednom da okaju svoje grijehe, a drugi put da slave Gospoda. Tako isto trebalo je da se ponašaju i djeca. Kako i s kim provode ostalo slobodno vrijeme, niko nije ispitivao niti je ko time upravljao. A eto baš ta dva puta godišnje dešavalo se da je pokvaren ugovoreni sastanak. A tek petak večer! Najpogodniji dan za korzo i šetnju. »Sve nam kvarite, baš nas gnjavite«. Ni sinovi ni kćeri nisu osjećali veličinu svojih predaka i pošto ih niko nije na to podsjećao, nisu na njih ni mislili. Pa se dogodilo da je to bila mala i kao kakva mušica dosadna smetnja kad se kćerka udala. Zatim dalje o tome nije mislila. Imala je tako mnogo posla: da prati rad muža i razvoj sina. A uz pomoć tog muža najbliži su uspjeli da sklone negdje glave i ona je o onima, na čije glave se sručio gnjev onih slabih čiji uspon je uslovljen padom drugih, mislila kao o Njima. I ovdje kad je došla bila je žena svoga muža i o malom Eliasu i njegovoj majci mislila je kao o Njima. A onda jednoga dana

odbila je majku jer je Jevrejka, i odredila mene da čuvam malog Elia.

Brzinom moždanog snimka, trajalo je to manje od jednog koraka, bljesnula je u oko strogo simetrična trpezarija sa četverouglim stolom u sredini. Sva porodica, i uža i šira, stajala je oko stola prekrivenih glava koje su mrmorile riječi kadiša. I u dalji tren, a možda u isti, omnibus soba sa okruglim stolom u uglu. Muž, žena i, na visokoj stolici, sin, za večerom. Ja sam bila u onoj simetričnoj sobi i ljutito mrmoljila sam kadiš, tako je zabilježio mozak. Sve je neštalo kao što je i došlo i ja sam svjesna da mogu da uđem u baraku i da se zavučem pod deku. Jer nisu znali, mogla sam da to učinim. Majka nije mogla, jer su za nju znali. Toplo, glatko, maleno tijelo daleko više je značilo odmor nego pamučna, poluprozirna deka.

Legli smo i ispričala sam mu jednu priču.

Ni jedna od onih koje su bile ovdje nije se nikad prevarila da riječ Arbeit označi sa rad, rabota, travail. Jer Arbeit je nešto drugo. To je dan od tri i po u noći do osam, devet u noći. I za sve to vrijeme kreveti su na bloku prazni. Ponekad ali rijetko, dolazila je kontrola da vidi čistoću bloka ili da ulovi one koji su se možda sakrili. Ali normalno bili su prazni, pa je poneko mogao ponekad i da ostane miran cijeli dan »arbajta«. Tako je maleni dječak Elias mjesecima ostajao nezapažen na jednom od tih kreveta. Za živahno i uz to neosporno razmaženo dijete bilo je neopisivo teško da leži šćućuren po cijele dane u krevetu. U prvo vrijeme on bi skliznuo i trčkarao po labirintu krevetskih hodnika i zavirivao u sobu blok-elteste pa čak i na vrata. Ali svi u službi na bloku su ga žalili i zato su ga uporno vraćali na njegov krevet. Zastrašivale bi ga pret-njama i užasnim pričama da bi ga natjerale da miruje i on je mislio da ga mrze i da su zle. Tako se dogodilo da je Eli pretvorio dan u noć. I onda se noć pokazala nepotrebnom.

Tri dana u nedelji ja sam čekala krevet. Tri dana u nedelji Eli je čekao priče. I tačno je znao kad dolazi njegov dan, nije mu ni-jednom to promaklo. Već rano ujutro on bi mi rekao: danas! A kad je došlo vrijeme da pojedem moju supu vikao je: Požuri! Nije mu se ni jelo tada. Bila sam mu zahvalna, jer bez njega ja bih se vani smrzavala. I pravo je bilo da mu to vratim.

Od tada pričala sam mu redovno priče; dječije priče.

Nisam voljela da čitam lektiru, Jeđupka, Osman, Prvi put s ocem na jutrenje, i ne znam šta još. Apriori su me gnjavile propi-sane stvari i nisam ih čitala. Tim više što je majka tražila da to pročitam, a sve mi romane bacala u vatru. Čitala sam sa strašću dječiju literaturu. Sve što sam igdje na svijetu mogla da nađem. Moja majka mi je to dozvoljavala, jer nije bilo opasno. I tako sam čitala i čitala. I kasnije sam nastavila baš te stvari da čitam. Smijao si mi se: »Moja infantilna ženica«. »Ženica« nije pomoglo, uvrijedila sam se. A šta bih sad radila da ne znam te priče? Svu skoro noć pričam. Eli sluša svojim okruglim crnim očima.

Da li je On pametno dijete?

U svojim snovima najviše sam voljela zimska popodneva u kojima bi kraj tople peći na mekom i debelom ćilimu sjedila sa Njegovom glavicom na krilu. Pričala bih priče a okrugle okice bi se svaki čas okretale mom licu da pročitaju potvrdu da je divni junak sposoban da prebrodi teškoću. A snovi hoće da budu stvar-nost. I zato sam tako često pokušavala da sjedim s kudravom pla-vom glavom u krilu. Ali glavica nije htjela. Ona je, gonjena nemir-nom guzom, stalno plazila s mjesta na mjesto gradeći voz ili kakvu kuću. Pa sam pričala bez glavice u krilu. Djeca ne vole da miruju, ona se igraju, ali budno slušaju, mislila sam. Jedno popodne, kad smo bili sami, počela sam — Alisu. Tako sam je voljela. Nije digao

glavicu. Želi da završi gradnju svoje zamisli, zaključih i stadoh. Počeo je novi voz. Onda sam pričala i pričala, pa je Alisa postala plava i kudrava. »Mama, zašto su moje kocke šarene, a ne bijele kao kod Đorđa? Nema šarenih kuća«. Mit se raspršio. Bila sam jako, jako tužna. Kupi mi, babo, pečenja jarećeg.

Oboje ih volimo. A Eli je pametno dijete.

Ako sam mu u početku bila samo zahvalna, kasnije sam sve više uživala u pričanju. Nestajao je potpuno ovaj svijet van svijeta, nestajali blok, krevet, tavanica od šupljih greda — sivoplave ženske utvare. Mi smo odlazili u drugi svijet, ne u vaš, nego u sasvim novi, van svega što se ovdje ili drugdje zbiva. Bili smo čas Alisa, čas Sokolovo Oko, pa Gulliver ili Sanja. I onda, jednoga dana, bili smo već sve. Šta da ti kažem? Od radosti zbog kreveta postala je radost zbog noći. A dan je obično bio dug i težak. Zatim jednom:

»Gospode, još nisi očistila mašinu!« rekla je Erna.

»Što da je čistim?«

»Sad će provjeravati.«

»Vidi, zar i u radno vrijeme?«

»Ma kakvo radno vrijeme!«

»Pa koliko je sati?«

»O, ljudi moji! Ona nije čula da je svirao kraj.«

Bila je došla noć i vrijeme da se očisti mašina. A ja nisam ni primijetila. Izmišljala sam novu priču. Sve koje sam znala bila sam već ispričala.

Vratila sam se na Alisu i da ne bih duljila počela sam iz dna bunara: »E, a početak? Kako je stigla u bunar?« Nije dao da preskočim. Ni prvi, ni četvrti put ponovljenu priču. Ali

to je baš bila muka. Jer on je sve moje priče znao napamet. I one koje sam izmislila.

Kao što sam mogla da ih čitam po deset puta i svaki put da mi budu nove, mogla sam i da ih pričam. I jedva sam čekala da se spoljni vidik izgubi pa da ponovo pričam i da ponovo budemo Alisa ili Sanja. Ali, nisam mogla sama to da budem. Potreban mi je Eli, sve više mi je potreban.

I tako sam mu dosadila.

Jer Elijev put bio je obrnut od moga. Prvo sam bila vila: »Kako si lijepa. Imaš lice kao Zvezdana. A glas kao frula, znaš ona čarobna.« A onda jednoga dana: »Dosadna si.« »Ništa ne znaš. Frojlajn Lize zna sto puta više«. Jer bila sam postala tačno ono što je bila njegova frojlajn Lize, tamo vani.

Šta je to što bi moglo trajno da zadrži pažnju djeteta živog duha?

Sve kraće je ostajao budan. I dan je sve manje bio noć. Zato je gledao i čuo. Da zapitkuje smio je samo mene:

»Hoću da izađem. Hajdemo kući, dosta je već ovoga«.
»Ne možemo, Eli, ne daju nam.«
»A zašto druga djeca mogu da budu kod kuće?«
»Oni nisu Jevreji.«
»Zašto sam ja Jevrejin?«
»Ne znam, Eli. Ne znam zašto nas progone«.
»Pa ti nisi Jevrejka.«
»Ne, naravno nisam.«
»Zašto onda kažeš?«
»Htjela sam da kažem da ne znam zašto progone ljude.«

To je bio početak kraja.

Bilo je to u vrijeme kad već nije bilo njegove mame. Ta žena ostala mi je potpuno tuđa. Bahata i nervozna od besmisla svoga bogatstva, zadržala je svoje ponašanje i ovdje. Od djeteta je tražila da oda priznanje njenom teretu i mrškala ga. A ne vjerujem da se ikad njime bavila. Ipak, jednog dana bila je majka.

Znalo se da će ujutro rano biti selekcija. Ali, rekli su naši, odnosi se na Jevreje ovog puta, pa smo mirno stajali apel, začudo opet pred našim blokom. Elijeva mama nosila je doduše svoju žutu zvijezdu, ali je bila između naših redova, i niko od nas nije znao da joj duša strepi. Bila je postala naša. I onda, najednom, došla je ona ista Elijeva aufzerka i prozvala broj njegove mame. Pošto nije bio njen dan za brojanje stajao je i Eli apel. Ne čujna, nego bučna strava prelila se preko sviju nas i pala na Elijasa:

»Mama, mama, idem s tobom«, potrčao je.

»Ne, Eli, ja sad idem sama«.

»Mama, hoću s tobom«, vrisnuo je.

»Ne dozvoljavam, rekla sam« — glas je bio tvrd, a pogled je za jedan sekund pao na mene. I otišao je.

Mislim da ne žali za majkom. Nekoliko puta samo pitao je gdje je i hoće li doći po njega, a onda više ni to. Ne znam šta je bilo u njegovoj glávici, ali bojim se da joj je zamjerio. Djeca tako lako zamjere majci.

»Ti za inat ne daš da idem. A svi se sanjkaju«, rekao je, kad je dan ranije prestala temperatura od krzamaka.

U toj jednoličnosti tako mnogo se dogodilo da ne mogu glatko da ti pišem.

Prvi put tada rekla sam MI a ne ONI.

I zato je to bio početak. Eli je prestao da bude instrumenat ukidanja apela, prestao da bude drug u bijegu od života u život. Postao je dijete. Jadno, mršavo, staračkog izraza dijete koje mogu da ubiju, a da se ne zna zašto. Dani su postali tako dugi. Ne mogu više da ih podnesem. Hoće li večeras krevet biti ispunjen — ili prazan? Ne mogu više da podnesem te laži u koje su me zapleli.

»Zašto me tjeraš da ležim cijeli dan. Hoću da izađem«.

»Ne smiješ, Eli, oni su zli«.

»Zašto baš ja ne smijem?«
»Ne znam, Eli.«
»Zašto Jevreje tjeraju od kuća?«
»Ne znam, Eli.«
»Zašto ja ne mogu u školu?«
»Ne znam, Eli.«

I tako stalno. Svaku večer, svaku bogovjetnu noć. Oh ljubljani moj, ne mogu više, nemam snage. Vidiš.

U kupatilu češće nije bilo nego što je bilo vode. A kad je bilo onda je obično bila ledena ili vrela. A ipak smo se skidale i prale. Brzina toga pranja bila je tolika, da niko ne bi stigao da ukrade nešto više od marame za glavu ili peškirić. Haljinu ne bi stigao niko da ukrade, tako je brzo slijetala s vješalice na koju je tren ranije bila obješena.

A meni je jednoga dana nestala. Zapravo nije nestala. »Gdje je moja haljina?« vrisnula sam: »proklet bio ko mi je ukrao«, jer kad nešto ukradu to ne znači samo da ti je hladnije i da to nemaš. To znači još i batine i nužnost da se to nabavi. A može se nabaviti samo u razmjenu za hljeb. Jedna kriška dnevni je obrok. Bila sam očajna i nisam mogla da mislim. »Proklet bio, neljudi, kradljivice!« Uvijek smirena Erna mi je prišla. Pogledala je vješalicu: »Evo tvoje haljine«. I najednom bilo mi je vruće, strahovito vruće. Šta sam ja tražila? Na vješalici nije bilo haljine sa žutom zvijezdom. Bila je haljina sa crvenim trokutom, i to je bila moja haljina.

*Počela sam da se
bojim za Elija, za sebe, jer postali smo isto*

Mada ovo tjelešće nije više ni okruglo ni glatko, ono je još uvijek oblije i glađe od moga. I zato se kraj njega sanja. Tako je topla naša soba. Čim dođeš otvorićeš prozor, znam. I ružičeš me zbog Malog, jer on treba da se navikne da podnese. A ja volim kad mi se tijelo pari. Ko zna, možda sam nekad, u jednom tijelu, provodila dane u hamamu. A ispod košuljice tako je toplo, tako glatko to malo tijelo. Ti ni s tim nisi saglasan, a meni je tako dobro. Mogla bih život tako da preležim na ćilimu. Ali nešto bode, taj ćilim bode. Ipak, znači nije tako meka vuna, a rekli su nam... to nije ćilim! To je Elijev lakat što me bode. I već su svi ustali. Odmah, u sekund, skačem, jer ovdje sam, ne tamo u prošlosti koja nema sadašnjosti. Skačem i u tren već sam u svom redu na apelu. Baš pred aufzerkom. Ostao je samo prvi red slobodan. Rukom zaklanjam znak i gledam se s njom u oči. Bekhend udarac po licu i strgnuta moja ruka. Zasio je moj crveni znak. Čuđenje njenog lica bilo je ravno čuđenju moga srca.

*I ja nisam mogla da se
osjećam kao nešto drugo. Mi ovako živimo već dosta dugo.*

»Da pričam priču?«
»Jesi li naučila neku novu?«

»Nisam, nemam gdje.«
»Onda neću. Zašto ne bismo išli kući.«
»Ne daju nam.«
»Zašto?«
»Ne znam.«

Noćas je opet selekcija. Oh, od odlaska njegove mame do danas bilo ih je mnogo. Ali su to bile obične selekcije. Za sve. Zbog ranjavih nogu, blijedih obraza, mršavih grudi i šta ja sve znam. To se nas lično nije ticalo. To je bila stvar sviju i zaboravila sam ih. Ali noćas je opet selekcija za nas. Rekla mi je to jučer Ana. I zaredaće na sve blokove da vide ima li ih i mimo njihovog bloka. »Je li ko rekao za nas?« pitala sam Anu. »Pa za Elija znaju svi«, odgovorila mi je. »Nije potrebno posebno govoriti.«

Eli, on

treba da ode noćas u jutarnjem apelu,

to je htjela Ana da mi kaže.

Eli treba da ode, jer mu je prišivena žuta zvijezda. Ja mogu da ostanem, jer ne znaju da treba da je nosim. Jednom pred odlazak njegove majke; još u početku:

»Noćas je selekcija za Jevreje.«

»Kako selekcija?«

»Izabraće ih jedan broj.«

»Koji broj?«

»Pa one koji nisu više za rad, ili nisu potpuno mladi odnosno stari.«

»I šta će biti s njima?«

»Idu na transport.«

»Kuda?«

»Himltransport.«

Čula sam slično i ranije. Ali nije mi se izdvojilo u svijesti. Ni kasnije nisam o tome mislila. Sve do sada.

Reci ti meni je li to pošteno da dijete umre samo, a ja da ostanem živa uz pomoć laži?

Naravno da jeste, njih treba lagati.

Ali to je kukavičluk.

Ne, to je jedino pametno rješenje, ovdje.

Bijedno je.

Gospode, što mi je vruće. I ova mašina se besprekidno okreće. »Ti ćeš se danas pozlijediti. Pazi šta radiš.« Meni je to neko rekao. A ja ne radim ništa. Toliki su ubijeni samo zato što su Jevreji. Zašto su se dali, zašto se nisu borili. A ja sam se borila i eto opet sam ovdje. »Slušaj ti! Zaustavljaš mašinu kad mijenjaš detalj. Hoćeš da te poreže po prstima!« Dosadne su. Kako me može porezati? Uostalom... Neću sad da mislim. To će biti u noći na jutarnjem apelu. Znači cijeli ovaj dan i noć ostavljeni za noć. Ima vremena da se nešto smisli.

- Deda, zašto nikako nećeš da vidiš strica Jakoba?
- Ko je to?
- Tvoj sin.
- Ja nemam takvog sina.
- Deda, zašto si tako zao?
- Zao? Nisam zao. On je napustio vjeru svojih otaca i odrekao se imena svojih predaka.
- On je to morao.
- Zbog toga da bi napravio bolju karijeru?
- Zbog toga da bi mogao normalno da živi.
- Nije trebalo ni da živi, tako. Bez časti.

Bez časti ne treba živjeti. Ali ja hoću da živim. Da kao kakva bijeda sakrijem ono zbog čega ne treba da se stidim? Da živim i da mislim stalno kako ne smijem da kažem, jer hoću da živim! A kasnije da se crvenim ili da i dalje lažem? Da lažem da sam lagala? Eli će otići.

Za njega nema ni sumnje

ni izbora.

Eli je dijete koje ne može da odgovara za nešto.

Ne, to je glupo. To znači pomoći im da izvrše u potpunosti svoje monstruozno djelo. Lagati njih, to je čast a ne niskost! »Pređi na moje mjesto. Ja ću uzeti mašinu, niko neće primjetiti«. »Zašto?« »To se svakom ponekad dešava, da otputuje na neko vrijeme, hajde pređi«. Prešla sam da sačuvam prste. A glavu? Eli, Eli dijete moje, kako da te ostavim? Ako te zagrlim i privijem uza se hoće li ti smrt biti lakša? Ili barem kraća?« »Reci mi, drugarice, šta te muči.«

U ovom svijetu van svijeta strašno je, vi dragi moji, biti sam.

A taj mališan treba da umre sam. Ni život nije toliko vrijedan.

»Što si danas dugo ostala?«

»Nisam, Eli, došli smo kao obično.«

»A meni se učinilo. Nikad da stigneš. Već sam se prepao.«

»Čega si se prepao?«

»Da nećeš doći.«

Djeca su kao psići, sa šestim čulom. Nisam običavala da izlazim naveče. Nisam imala povjerenja u druge, htjela sam da Ga sama nadgledam kako spava. A spavao je čvrsto i nije se budio. Bio je taj dan koncerat koji sam tako voljela. I otišla sam. Poslije koncerta zvali su me da večeramo sa solistom. Kako da odbijem, divila sam mu se. A ipak sam se digla odmah iza večere. Zamisli, dragi. Stajao je uz ulazna vrata, u košuljici i bos.

»Mama, mama, gdje si?«

»Zašto si ustao, nazepčeš«,

»Nije te bilo.«

»Kako si se probudio.«

»Mislio sam da više nećeš doći.«

A nije da nisam više puta pomišljala da može da se probudi. I odlučivala da krenem ranije.

I sad odlučujem, Eli. Večerali smo zajedno moju supu. On je svoju pojeo tako davno da se više i ne sjeća da je jeo. I legli smo nakon apela, koji je na sreću ove zime, jer opet je zima, bio kratak. Jučer je bila naša aufzerka, danas je nema. Prekosutra će opet ona brojati. I neće primijetiti da nema djeteta, jer ono kod nje ne stoji apel. Sutra nje — neće biti i Eli će stajati apel.

»Hajde brzo u krevet da se ugrijemo i naspavamo. Sutra treba ustati«.

»Neka. Nemoj da spavamo. ajde pričaj mi priču«.

»Koju?«

»Alisu. Ti nju najviše voliš.«

Eli dragi. A ti voliš mene. Nemaš nikog više da voliš osim mene. Ali ja moram da napišem pismo. Treba da Im kažem. Neću da mi zamjere. Ne znam ni kako da to sve izvedem. Tamo uz mašinu.

Apel. Crna vrana na kvadrat s dva prsta uhvati Elijev fantastični kaputić. Zovemo ga još i čudotvorni, jer stalno raste uz pomoć svih mogućih i nemogućih krpa koje nadošivamo. Uhvati ga kao gnjidu i gurne van redova. A ja onda skočim, ošamarim je, reknem joj. Šta bi se takvoj moglo reći? Ona i tako ništa od toga ne bi razumjela, jer kad bi, ne bi bila crna vrana. Mene bi samo istukla, možda i na mrtvo i efekat bi bio nula. Ne, tako neću. Možda ovako:

Držim Elija za ruku i neću da je pustim kad ga Crna vrana, ona na kvadrat, jer ona će brojati sutra, mislim, bude odvodila. Poći ću. I na njeno čuđenje visoko uzdignute glave: Ja sam također Jevrejka. Mi ne napuštamo našu djecu a vaše smrti se ne bojimo. . .

»Pričaj, zašto si prekinula?«

»Evo odmah, samo da napišem pismo.« Ne tako. Ne. I kome je važno bojim li se ja ili ne bojim smrti. Pa oni ništa drugo i neće nego i moju smrt.

»Kome pišeš? Reci«.

Kome? Ne mogu to da kažem ovdje. Oni kojima pišem ovdje ne postoje. Ni ovdje niti za ikoga ovdje. Sa svim ovim nemaju ništa zajedničko, a ni s nama nemaju mnogo istog.

Noć prolazi, moram da kažem još mnogo toga. Šta da kažem? Kako?

»Uvijek nešto drugo radiš ili misliš kad treba da se pođe, kad se žurimo«, rekao si. Istina je. Nikad nisam umjela da sjednem i da odjednom glatko uradim ono što treba da se uradi. Ni sada. Prošla je evo i noć skoro. I dan je prošao. I treba da ti kažem, a ja još ne znam šta ću. Ne znam?

»Samo gledaš u plafon i u taj papir. Bar da ti ga nisam poklonio«.

Zaista, Eli, ti si mi poklonio čitav jedan paket klozetpapira. Jesi li ga ukrao od nekog ko piše pjesme? A jedno veče je slavo-

dobitnog izraza izvukao iz košuljice, već davno premalene, zaoštreni komad drvenog uglja. I sad »Samo pišeš«.

»Nemoj da me smetaš, nemam mnogo vremena«.

»Nećeš valjda i ti biti kao mama«.

»Kao mama?«

»Ona me je ostavila, nije htjela da me povede. Nećeš me ostaviti, reci?«

Odakle to dijete zna? Zna li? Proletjela je misao, ali nije bilo vremena, jer sirena...

Neću te ostaviti. Mi ćemo zajedno Eli, sine moj.

Sirena. Apel!